

ALİ FERRUH BEY'İN DOĞU-RUMELİ'DE «LİSÂN-I OSMÂNÎ VE
SİKKE-İ OSMÂNÎ» MESELESİNE AİT 1903 TARİHLİ
BİR RAPORU

Eşref Eşrefoğlu

Halk arasında «93» harbi diye anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin, XX. yüzyıl sonlarına doğru Balkan yarımadasının çehresini geniş ölçüde değiştirdiği gibi Osmanlı ve Balkan memleketlerini, çözümlenmesi gereken siyâsî, iktisâdî ve sosyal meselelerle karşı karşıya getirdiği de bir gerçektir. Üstün Rus kuvvetlerinin, kahramanca savunulmasına rağmen Plevne'deki Türk mukavemetini 1877 aralık ayında kırdıktan ve Süleyman Paşa emrindeki son düzenli Osmanlı kolordusunu dağıtıktan sonra 1878 ocak ayı içinde Edirne'yi ele geçirerek İstanbul üzerine yürüdüklerini görüyoruz. Rusların bu korkunç istilâ hareketleri karşısında dehşet içinde kalan Rumeli Türkleri son derece güç şartlar altında Meriç vâdisine akın ederek perişan bir durumda başta İstanbul olmak üzere diğer Türk şehir ve kasabalarına göç etmeğe başladılar¹. Osmanlı devleti İstanbul önlerine kadar gelen tehlikenin büyüklüğü karşısında şartları Ruslar tarafından düzenlenen 3 mart 1878 tarihli Ayastafanos barış antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Adı geçen bu antlaşmanın maddelerine göre genel olarak : Karadağ, Sırbistan, Romanya bağımsız devletler haline geliyor ve özellikle önemli olarak Balkarlarda Rusya'nın çıkarlarına uygun bir biçimde sınırları geniş tutulmuş bir Bulgaristan prensliği doğuyordu.

Rusya'nın siyâsî çıkarları açısından son derece elverişli olan Ayastafanos antlaşması Avrupa'daki kuvvetler dengesini Rusya le-

1 Mahmut Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, İstanbul 1326, C. III, S. 145.

hine çevirdiği için Avusturya, İngiltere, Fransa ve Prusya tarafından iyi karşılanmadı². Rusyanın Balkan yarımadası üzerinde tehlikeli bir şekilde gelişmesi ve aynı zamanda Bulgar prensliğinin de gelecekte, Rus siyasi nüfuzunun, bu topraklar üzerinde daha da yaygın bir duruma geçmesine büyük ölçüde yardımcı olacağı endişesi, Avrupa'daki devletler arasında varolan kuvvetler dengesinin bozulmamasına dikkat eden büyük devletler tarafından şiddetli itirazlarla karşılandı. Rusya, kendi siyasi emellerine karşı duran Avrupa devletleri karşısında tek başına kaldığından dolayı, Ayastafanos antlaşmasının hükümlerini yürürlükten kaldıran 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Balkanların geleceği bakımından önemli kararlar alınan Berlin kongresinde Osmanlı Devleti, Nâfia nazırı Aleksandr Kara Todori Paşa, Müşir Mehmet Ali Paşa, Berlin büyük elçisi Sadullah Bey taraflarından temsil olundu.

Berlin Kongresi ve Protokolleri

Başkanlığını Bismark'ın yaptığı ve bir ay süren Berlin kongresinin sonucunda Ayastafanos Antlaşmasının ürünü olan Manastır, Üsküp, İskeçe ve Babaeski'yi sınırları içine alan büyük Bulgaristan prensliği hayali suya düştü. Rusya'nın, sürdürdüğü pan-islâmizm politikasına karşı ihanet belgesi olarak nitelendirdiği Berlin kongresi kararları, Bulgaristan'ın yeni sınırlarını ve hukuki durumunu yenibaştan belirlemiş oluyordu. Berlin antlaşması ile ortaya çıkan yeni duruma göre Tuna nehri ile Balkan dağları arasında nüfusu 1.800.000, yüz ölçümü 62.776 km. kare olan muhtar bir Bulgaristan prensliği meydana getirilmiş bulunuluyordu³. Altmışdört maddeden oluşan Berlin Antlaşmasının birinci maddesinde Bulgaristan prensliği'nin hukuki durumu şu şekilde açıklanıyordu «Bulgaristan zat-ı hazret-i Padişahınin tâbiyeti tahtında ve vergü verir bir emâret idilmiştir. Bir hıristiyan hükümeti ve bir millî askeri olacak-

² Antlaşma metni için bak. Gabriel Noradounghian, *Recueil d'actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, Paris 1902, III, 509-521.

³ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâli-i Mühimme-i Siyasiyye*, Ankara 1957, II, 72; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, İst. 1940, I, 14.

tır,» denilmek sureti ile iç işlerinde serbest olmakla beraber Muhtar Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne vergi veren ve ona bağlı bir prenslik olduğu belirtiliyordu. Ayrıca Bulgaristan prensliği hudutlarının, teşkil edilecek bir Avrupa komisyonu tarafından düzenleneceğine işaret olunuyordu. Antlaşmanın üçüncü maddesinde, «Bulgaristan prensliği ahali tarafından serbestce intihab ve devletler muvafakatale cânib-i Bâb-ı Âli'den tasdik olunacak ve Avrupa düvel-i muazzasasının hanedân-ı hükümdârileri azasından hiç biri Bulgaristan prensliğine intihab edilmeyecektir» denilmek sureti ile Bulgaristan prensinin hangi şartlar altında seçileceği ortaya konuyordu. Bulgaristan'la ilgili dördüncü maddenin prensliğin yönetiminde esas teşkil edecek olan emâret dahili nizamnamesinin ve yönetimin ne yolda yürütüleceğine dair olduğu görülmektedir⁴. Berlin antlaşması uyarınca Bulgaristan toprakları üç bölüme ayrılmış oluyordu. 1 — Muhtariyet verilen Bulgaristan prensliği, 2 — Balkan dağlarının güney kesiminde Şarkî Rumeli adı altında denetimi Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan ve bir hıristiyan vali tarafından yönetilecek bölge, 3 — Islâhat yapılmak şartı ile tamamen Osmanlı yönetimine bırakılan Makedonya bölümü.

Rodop Türklerinin Bulgar Hakimiyetine ve Rus Baskısına Karşı Direnmeleri

Bulgaristan prensliğinin özel hukuki durumu yanında Şarkî Rumeli'nin kuruluşunda özellikle Rodop-Balkan olaylarının ayrı bir yeri vardır. Öncelikle belirttiğimiz üzere, Rus ve Bulgar baskısı karşısında büyük sayıdaki Türk ahalinin Rodop dağlarına sığındıkları, sürdürülen haksız tecavüzlerden korunmak amacı ile Süleyman Paşa kolordusunun dağılması sonucunda arta kalan asker ve silâh yardımı vasıtası ile Rus, Bulgar baskısına karşı ellerindeki bütün imkânları kullanarak kendilerini savunmaya geçtiklerini görüyoruz. Bu durum karşısında Ruslar, Türklerin bu haklı direnişini ortadan kaldırmak için üzerlerine on iki bin kişilik kuvvet gönderdikleri gibi aynı zamanda Ruslara yardımcı olması bakımından Bulgarlar da gönüllü kıtalar düzenlediler ise de Türklerin şiddetli direnmeleri ya-

⁴ *Muâhedat Mecmuası*, İstanbul 1298, IV, 116.

nında arazinin de dağlık olması yüzünden başarılı olamadılar. Rus ve Bulgarların Türklerin yaşadıkları şehir, kasaba ve köylerde gi-riştikleri insanlık dışı davranışların son derece artması üzerine, özellikle Doğu-Rumeli bölgesindeki müslümanların ileri gelen kişilerinin imzaladığı beş yüz, altı yüz imzalı bir dilekcein Bâb-ı Âli'ye ve İstanbul'daki büyük devletler elçilerine gönderildiği anlaşılmaktadır. Bundan başka, Doğu-Rumeli vilâyetinde günden güne artan Rus ve Bulgar tecavüzleri karşısında mahallî idârî âmirlerinin hükümet merkezi olan İstanbul'a gönderdikleri raporlar da dikkati çekmektedir. Bu konuya paralel olmak üzere Eskizağra kaymakamının 14 ağustos 1878 tarihli raporunda, şehrin Ruslar tarafından işgalden sonra idam ve katliamlar yolu ile günde ortalama yüz, yüz el-li Türkün öldürülmesi yanında, Türk halkının silâhlarının toplattırılmasına karşılık Bulgarlara silâh dağıtılarak teröre ve soygunlara kasten göz yumulduğu, can korkusuna düşen halkın şehirden ayrılmak istediği ifade olunarak, bu yüzden 13.000'den fazla göçmenin Edirne ve İstanbul'a gönderildiği açıklanmaktadır. Doğu-Rumeli bölgesindeki Türk unsuruna uygulanan mezâlimler, özellikle Eski-zağra müftüsü Hüseyin Râci Efendi'nin kaleme aldığı «Tarihçe-i Vak'a-i Zağra» isimli eserinde bütün acı gerçekler dile getirilmektedir⁵.

Bulgaristan'ın özellikle Doğu-Rumeli bölgesinde Türk toplumu-na karşı yöneltilen yüz kızartıcı tecavüz olayları aynı zamanda Bal-kanlardaki Rus ordusu baş komutanı Grandük Nikola'ya iletildiği halde bundan da olumlu bir sonuç alınamadı. Rodop isyanının za-manla gelişerek önem kazanması Rodop asilerinin istilâcılar karşı-sında başarılı bir şekilde direnmeleri diğer yerlerde yaşayan müs-lümanlar arasında sempati topladığı gibi, Avrupa devletlerinin de ilgisini üzerine çekmekte gecikmedi. Bu şartlar karşısında Rodop

5 Hüseyin Râci Efendi'nin Doğu-Rumeli olaylarına ışık tutan bu eseri I- Tarihçe-i Vak'a-i Zağra, II- Hercümerc-i Kit'a-i Rumeli, III- Hicretnâme olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. Eskizağra müftüsü Hüseyin Râci Efendi bu önemli eserinde, Rus generali Gurko'nun şehre girer girmez çocuk, kadın, ihtiyar ayırt etmeksizin müslümanları kanlı bir şekilde katletmeğe başlaması yanında, istilâcılardan güç alan Bulgarların Türk halkına yaptıkları zulümleri nakletmektedir. Hüseyin Râci, *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*, İstanbul 1326; Bilâl Şimşir, *Rumeliden Türk Göçleri*, Ankara 1968, II, 125.

Balkan bölgesindeki durumu yerinde incelemek ve göçmen sorunu-na çözüm bulabilmek amacı ile bir milletlerarası komisyon kurulma-sını Berlin kongresine telkin eden İstanbul'daki Fransa büyük elçi-si Fournier ile İngiltere büyük elçisi Henry Layard olmuştur. Çün-kü, çeşitli yollardan büyük elçi Layard'a Rumeli'nin durumu hak-kında gelen raporlar son derece endişe verici bir ifade taşıyordu. Ruslar, sanki buraları evvelden beri kendi hakimiyetleri altınday-mış gibi, halkdan vergi ve öşürleri topluyorlar, memurlar tayin edi-yorlar, özellikle müslümanların topraklarını haciz ediyorlardı. Bu-nun yanında ayrıca, Bulgarları müslüman Türk halkına baskı yap-mağa teşvik ederek zamanla slavlaştırmak politikası takib ediyor-lardı⁶.

Yaygınlaşan bu vahim manzara karşısında her iki büyük elçi de 8 temmuz 1878 tarihli raporlarında Rodop bölgesinde 100.000 den fazla Türk göçmeni bulunduğu ve bölge halkının Rus ve Bulgarlar tarafından yok edilmek istenildiğinden bahisle hükümetlerini uyar-mak sureti ile Berlin kongresinin buna bir çözüm yolu getirmesini istemişlerdi. Muhtemelen, İstanbul'daki büyük elçilerin ilgili rapor-ları üzerine, Berlin kongresi Rodoplar bölgesine gönderilmek üzere bir komisyon kurulmasını İstanbul'daki büyük elçilere havale etti. Bu suretle büyük elçiler gereken incelemelerin yapılabilmesi amacı ile Milletlerarası Rodop Komisyonu'nu meydana getirdiler.

Milletlerarası Rodop Komisyonu'nun Çalışmaları

Milletlerarası Rodop komisyonu öncelikle ilgili bölgeye gitmek sureti ile 17-25 temmuz 1878 tarihleri arasında incelemeler-de bulunarak Rodop Balkan bölgesinde 150.000 göçmen bulun-duğunu tespit etmiş ve göçmenlerin durumlarına dair ayrıntılı bil-giler toplamıştır. Komisyon üyesi büyük elçi Henry Layard'ın yapı-lan bu çalışmalar hakkında İngiltere dışişleri bakanı Salisbury'e bil-gi vermek maksadı ile yolladığı telgrafta Rodop Balkan bölgesinde Rus ve Bulgar baskısı sonucu olarak yalnız Filibe sancağında iki gün içinde on iki köyün yıkılıp, yakıldığı anlatılmaktadır. Gelişen

6 Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*, Ankara 1968, s. 122.

olayların istikâmetinde olmak üzere Osmanlı Devleti'nin Rodop Balkanı olaylarını bütün dünyaya duyuran Rodop komisyonunun çalışmalarından büyük yarar sağladığını görmekteyiz. Bu suretle Rus ve Bulgarların müslüman Türk halkına yaptıkları insanlık dışı uygulamaları su yüzüne çıkmış oldu. Bu durum özellikle Doğu-Rumeli Eyâletinin teşekkülünde göz önüne alınarak Osmanlı Devleti'ne Doğu-Rumeli Eyâleti sınırlarını koruyabilmesi için hudut üzerinde tahkimat yapmak ve asker bulundurmak imkânını tanımış oldu⁷.

Doğu Rumeli Eyâleti

Bunun dışında altmış dört maddeden oluşan Berlin kongresi kararlarının ilk iki bendinin Bulgaristan'la beraber yeniden teşkil edilen Doğu-Rumeli eyâletinin tanzimi hakkında hükümler getirdiği görülmektedir. Doğu-Rumeli eyâletinin kuruluşu ile ilgili olarak bu konuda başlıca şu maddeler dikkati çekmektedir. Doğu-Rumeli'nin iç güvenliği mahallî milis askerlerinden yardım görecek olan yerli jandarma teşkilatı tarafından korunacaktır (on beşinci bend). Antlaşmanın onaltıncı bendinde ise «Eyâletin emniyet-i dahiliye ve hariciyesi tehdid olunduğu takdirde asâkir-i Osmanîyi celbe valinin hakkı olacak ve şu melhuz olan halin vuku'unda Bâb-ı Âli ol babda verilen kararı ve esbâb-ı mucibesini İstanbul'daki süfera-i ecebîyeye bildirecektir» denilmek sureti ile Doğu-Rumeli eyâletinin dışarıdan ve içeriden uğrayacağı saldırılar karşısında Osmanlı Devleti'nin müdahaleye hakkı olduğu açıkça belirtilmektedir. Doğu-Rumeli valisi Berlin antlaşmasına imza koyan tarafların onayı ile İstanbul hükümeti tarafından beş sene müddetle görev yapmak üzere tayin edilecekti. Doğu-Rumeli Eyâleti'nin ne şekilde tanzim olunacağı meselesi ise on sekizinci bend vasıtası ile açıklığa kavuşmakta idi. «İş bu muahedenin tastiknâmeleri mübadele olunduğu müteakib Rumeli-i Şarkî'nin emr-i tanzimi Bâb-ı Âli ile bi'l-ittifak müzâkere etmek için bir Avrupa komisyonu teşkil olunacaktır. Bu komisyon üç ay zarfında vilâyetlere müteallik nizâmat-ı muhtelifeyi ve İstanbul konferansının sekizinci meclisinde vuku' bulan teklifatı nokta-i hareket ittihaz ederek valinin iktidar ve vezâifini ve eyâle-

⁷ Mahmut Celâleddin Paşa, *Aynı eser*, s. 146: Bilâl Şimşir, *Aynı eser*, s. 508.

tin idare-i mülkiye ve adliye ve maliyesini tâyin eyliyecektir. Rumeli-i Şarkî için kararlaştırılan maddelerin cümlesi bir fermân-ı Âliye derc olunarak bu ferman cânib-i Bâb-ı Âli'den neşr ve ilân ve devletlere tebliğ edilecektir» denilmektedir.

On sekizinci maddenin metninden anlaşılacağı üzere Doğu-Rumeli meselesine çok önem veren imza sahibi devletler, bu konuda eyâletin yönetimini düzenleyerek ayrıca bir de iç nizâmnamenin hazırlanmasını sağlamak bakımından bir Avrupa komisyonunun kurulmasını öngörmekte idiler. İlgili komisyon üç ay içinde gerekli çalışmayı yaparak Doğu-Rumeli'nin yönetimi hakkında düzenleyecekleri iç nizâmnameyi Bâb-ı Âli'ye sunacaklardı. Bir fermanla da ilgili devletlere bildirilecek olan ve aynı zamanda Doğu-Rumeli için hayâtî önem taşıyan Rumeli-i Şarkî Dâhilî Nizâmnamesi bu suretle yürürlüğe girmiş olacaktı⁸.

26 nisan 1879 tarihi ile yürürlüğe giren ve Doğu-Rumeli Eyâleti'nin yönetiminde esas olarak alınan iç nizâmname, eyâletin «Hukuk-ı umûmiyesi» başlığını taşıyan birinci faslından «Memurîn-i hükümetin ahval-i kanûniyesi» faslına kadar on beş fasıl ve buna ekli olarak on üç zeyl ve dört yüz doksan beş maddeden meydana geliyordu. Eyâletin başına geçirilecek olan valinin Aleko Paşa olması devrin padişahı II. Abdülhamid tarafından uygun görüldü. Getirildiği mevki'in yetkilerini kötüye kullanma eğiliminde olan Rum asıllı Aleko Paşa, kendini ileride kurulacağını umduğu «Büyük Bulgaristan»'ın kralı olarak düşünüyordu. Berlin Antlaşması'nın uygulanmaya geçilen şartları gereğince Rus askerleri 1878 Mayıs ayı içinde Doğu-Rumeli'yi boşaltmaya başladılar. Buna rağmen Aleko Paşa'nın Bulgarlara taviz veren politikası yüzünden eyâlet içinde normal yönetim sağlanamadı.

Doğu Rumeli Eyâleti Buhranı

Osmanlı Devleti, Rus askerinin eyâletten çekilmesi üzerine Doğu-Rumeli hududlarının korunması maksadı ile Berlin Antlaşması'nın kendisine hak olarak tanıdığı asker sevkinin gerçekleştirilmeğe kalkışınca ilk buhran meydana çıkmış oldu. Uzun tartışmalara yol

⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, cild II, 14: *Muahedat Mecmuası*, V, 123.

açan bu buhran esnasında Bulgarların haksız ve uzlaşmaz bir tutum içinde olmaları sebebi ile Doğu-Rumeli Eyâleti Dahili Nizamnâmesi'nin uygulanmasında geniş ölçüde aksaklıklar meydana çıktığı görülmektedir. Rusya, Berlin kongresinde uğradığı siyâsî başarısızlığı telâfi etmek için Bulgaristan ve Doğu-Rumeli'deki Bulgar halkını birleşmeye teşvik ediyordu. Özellikle, Rus komiseri olan Dondukov, Türk ve Bulgar halkının birbirine kin beslediklerini ileri sürerek Türk göçmenlerinin tekrar eski topraklarına dönmelerinin tehlikeler doğuracağı konusunda Avrupa komisyonunu ikna etmek çabası içinde görünüyordu⁹. Zamanla eyâlet içinde çıkan olayların önlenememesi sonucunda Rusya'nın, çıkarları açısından değişen siyâsî tutumu gereği, Bulgaristan prensliğinin Doğu-Rumeli Eyâleti ile birleşmesine karşı olmasına rağmen, özellikle Bulgar liberallerinin gayreti ile, 18 Eylül 1885 tarihinde Bulgar milis askerleri kendilerine katılan köylülerle birlikte Filibe hükümet konağını basarak, devrin valisi olan Gavril Paşa'yı iş başından uzaklaştırdılar. Haberleşme ve ulaşım vasıtalarına da elkoyan âsiler Doğu-Rumeli Eyâleti'nin Bulgaristan prensliği ile birleştiğini ilân ederek aynı zamanda Bulgaristan prensi Aleksandr'ın Doğu-Rumeli valisi olduğunu açıkladılar.

Bu önemli olaylar cereyan ederken, tam bir gaflet içinde bulunan İstanbul hükümeti, durumdan, ancak Rus elçisi vasıtası ile haberdar olabildi. Bunun üzerine Mehmed Said Paşa yönetimindeki kabinenin derhal toplanarak «Bayram günü muâyede resmini müteakib heyet-i vûkelâ, bâ-irâde-i seniyye mabeynde bi'l-içtima' istinbâd edilen ma'lûmata göre vak'anın sıhhati tahakkuk etmesine Şarkî-Rumeli hükümet ve ahalisi ile Bulgaristan prensinin şu hareket-ı isyâniyelerine karşı hukuk-ı devletin muhafazası ne gibi tedâbir ittihazıyla kâbil olabileceği mülâhaza ve teemmül.....» ettiği anlaşılmaktadır¹⁰.

Emr-i vâki şeklinde meydana gelen Bulgaristan prensliği ile Doğu-Rumeli Eyâleti'nin birleşmesi olayı Bâb-ı Âli'de hükümet değişikliğine yol açtı. Sadârete getirilen Kâmil Paşa'nın kurduğu kabî-

⁹ Rumeli-i Şarkînin Nizamnâme-i Dâhîlisi, İstanbul 1299, s. 1-2: A.F. Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 194.

¹⁰ A.F. Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 204; E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1962, VIII, 106.

nenin, bu durum karşısında Berlin Antlaşmasında mevcut beşinci maddenin Osmanlı Devleti'ne tanıdığı müdahale hakkını kullanmaktan kaçınarak pasif kaldığı görülmektedir. Askerî yönden herhangi bir çıkış yapamayan İstanbul hükümetinin meselenin çözümlenmesi bakımından İstanbul'da bir konferans toplanması için ilgili devletlere yaptığı çağrıda «Rusya'nın uyarısı üzerine Doğu-Rumeli Eyâleti'nde meydana gelen karışıklığın önlenmesi için Osmanlı Devletinin Berlin Antlaşmasının şartlarına dayalı haklarını korumak gayesi ile Berlin Antlaşması hükümleri doğrultusunda İstanbul'da bir konferansın toplanması...» teklif ediliyordu¹¹. İstanbul hükümetinin bu çağrısını başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Fransa, Avusturya, Prusya ve İtalya olumlu olarak karşıladılar. Meselâ bu konuda, İngiltere'nin İstanbul'da toplanması ileri sürülen konferansa katılacağına dâir verdiği cevap, Osmanlı Devleti'nin Londra elçiliği aracılığı ile 28 teşrinvevvel 1885 tarihli yazı ile İstanbul hükümetine şu şekilde iletilmişti: «İngiltere hükümeti Doğu-Rumeli'de meydana gelen olayların ve mevcut meselelerin çözümlenmesi için İstanbul'da toplanacak bir konferansa katılacağını açıklamakta ve bu konuda İngiltere dışişleri bakanı Lord Salisbury'den alınan muhtıra ilgili yazıya ekli olarak sadâret makâmına sunulmaktadır»¹².

Taraflarca kararlaştırılan İstanbul konferansı 5 Kasım 1885 tarihi'nde Tophane kasrında toplandı. Girişilen uzun tartışmalar sonucunda 5 Nisan 1886 tarihli sekizinci toplantıda konferansın karara bağlandığı açıklanarak «Dersâdet'de bulunan düvel-i muazzama süferâsı Rumeli-i Şarkî'de Berlin muahedesi ahkâmına tevfikân âsâ-yişin îadesi maksadiyle Devlet-i Âliyye murâhasları ile konferans halinde ictima' ederek mevâdd-ı âtiyeyi taht-ı karara almışlardır» deniliyordu. İstanbul konferansında alınan kararların genel hatlarına nazaran Doğu-Rumeli Eyâleti valiliği görevi, yine Bulgaristan prensi Aleksandr'a veriliyordu. Halkı müslüman olan Rodop Balkanı bölgesinin Doğu-Rumeli eyâletinden ayrılarak Osmanlı yönetimine bırakılmasının ayrı bir önem taşıdığı muhakkaktır. Bunun dışında Berlin konferansında Bulgaristan ve Doğu-Rumeli hakkında alınmış olan hükümler tarafsız olarak aynen uygulanacaktı¹³. Bu

¹¹ Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 213.

¹² Başbakanlık Arşivi, A. VRK. HR. RŞ. 1303, 2, 7.

¹³ A. Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 217; E. Ziya Karal, *Aynı eser*, s. 103.

arada esas Doğu-Rumeli için önemli olan, İstanbul konferansına katılmış olan devletlerin yeni baştan gözden geçirdikleri eyâletin iç nizamnamesinin onaylanması meselesidir. Doğu-Rumeli Eyâleti'ndeki hukukî, sosyal, iktisâdî, kültürel konularda yönetimdeki uygulamaya esas teşkil eden iç nizamnamenin son derece önem taşıdığı bir gerçektir.

Ali Ferruh Beyin Raporu ve Doğu-Rumeli Eyâleti'nin İç Nizamnamesi'nin Türklerle İlgili Bölümleri

Çalışmamıza esas olan Doğu-Rumeli iç nizamnamesinin «Eyâletin hukuk-ı umûmisi» başlıklı birinci faslının on sekizinci maddesinde «Eyâletin sikke-i resmîyesi devletin altın sikkesidir» demek suretiyle eyâlet içinde geçerli olan para biriminin sikke-i Osmanî olduğuna işaret edilmektedir¹⁴. İkinci olarak dahilî nizamnamenin aynı bölümünün yirmi ikinci maddesi, eyâlet dahilinde özellikle resmî yazışmalarda kullanılacak lisanları şu şekilde belirtmektedir : «Gerek memurlar arasında ve gerekse halkın resmî dairelerde takip ettiği muamelelerde mutlaka memleketin başlıca lisanları olan Osmanlı, Bulgar ve Rum lisanlarının kullanılması zorunludur» denilmektedir¹⁵. Eyâletin iç nizamnamesine konulmuş bulunan ilgili her iki madde de Doğu-Rumeli Eyâleti'nde kullanılan lisân-ı Osmânî ve sikke-i Osmânî konularına açıklık getirmektedir. Eyâletin iç nizamnamesinde kullanılan kesin ifadeye rağmen özellikle, eyâletin Bulgaristan'la birleşmesinden sonra Bulgar yöneticileri tarafından çok değerli iki Türk unsuru olan «Lisân-ı Osmânî ve Sikke-i Osmânî»ye karşı yapılan haksız tecavüzler, sunacağımız 24 Temmuz 1903 tarihli ve zamanın Bulgaristan fevkalâde komiserliği görevinde bulunan Ali Ferruh Bey¹⁶ tarafından sadâret makamına arz edil-

14 *Rumeli-i Şarkın Nizamname-i Dahilisi*, s. 6.

15 *Rumeli-i Şarkın Nizamname-i Dahilisi*, s. 5-6.

16 Ali Ferruh Bey : Rumeli Beylerbeyi pâyeli Kudüs sancağı mutasarrıflarından Kaya-zâde Reşad Paşa'nın oğludur. 1865 yılında İstanbul'da doğdu. Sıbyan ve Rüştiye tahsilini bitirdikten sonra, idâdî tahsilini Beyrut Fransız mektebinde tamamladı. Maarif-i Mülkiye-i Şahâne'den mezun olduktan sonra Paris'e giderek «Ecole Libre des Sciences Politiques» in siyâsî şubesini de bi-

miş bulunan 1848/619 sayılı raporun muhteviyatında bütün ayrıntıları ile gözler önüne serilmektedir. Sadâret makamına sunulan bu çok önemli raporun sahibi olan Ali Ferruh Bey, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda yetiştirdiği ehliyetli, çok yönlü devlet adamı ve diplomatlarının önde gelenlerindedir.

Özellikle 1886 İstanbul konferansının sonucu olarak Bulgaristan ve Doğu-Rumeli'nin birleşmesi olayından sonra burada Türklerin mevcut olan maddî ve manevî haklarının korunması bir kat daha önem kazanmış bulunmaktadır. Bulgarların kötü niyetli tutumları yüzünden İstanbul hükümeti burada devleti temsil etmesi bakımından kuvvetli bir yöneticiye ihtiyac duymuştur. Bu maksatla Washington elçiliğinde görevli bulunan Ali Ferruh Bey, o devir için çok zor ve önemli bir görev olan Bulgaristan fevkalâde komiserliği makamına 1899 senesi içinde tayin edildi. Komiserlik görevinde iken dahilî nizamname ile tespit edilmiş bulunan Türklerin haklarına sahip çıkılması için aynı zamanda İstanbul hükümetini uyarıcı bir mahiyet taşıyan bu rapor kaleme almıştır. Raporun gerek muhtevası ve işleniş bakımından Ali Ferruh Bey'in kültürlü bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. İlgili raporun giriş kısmında Lisân-ı Osmânî hakkında Doğu-Rumeli'de dahilî nizamnamenin hükümleri gereğince resmî sıfatı bulunan Osmanlıcanın bu sıfatı kayıp etmiş olduğu belirtilerek buna karşılık mevcut antlaşmalara ve açık hukukî hakla-

tırdı. İlk görevi 1884 yılında Kozan sancağında tahrirat kâtipliğidir. Ali Ferruh Bey'in aynı yıl Adana vilâyeti mektupcu kalemine girdiği görülmektedir. Bu görevden, diploması mesleğine geçen Ali Ferruh Bey, 1886 yılı Temmuz ayında Hariciye Nezâreti tercüme odası müfâzâmlığına tayin olundu. 1888'de İkibin kuruş maaşla Paris elçiliğinde üçüncü kâtipliğe atandı. Aynı yıl içinde ikinci kâtipliğe yükseltildi. 1891 yılında dördüncü dereceden mecidi nişanı ile taitif edildi. 1892 yılında kendisine Fransa hükümeti tarafından dördüncü dereceden akademi nişanı verildi. Aynı yıl Londra elçiliği ikinci kâtipliğine atandı. Ali Ferruh Bey'i 1893 yılında Bükreş elçiliği baş kâtiibi, 1894'de ise Petersburg elçiliği müstegarı olarak görüyoruz. Ehliyetinden dolayı terfi ettirilen Ali Ferruh Bey, 1896 yılında Washington elçiliğine getirildi (*Sicill-i Ahval Defteri*, Nu. 22, s. 263). 1899 yılında ise çok önemli bir görev olan Bulgaristan fevkalâde komiserliği uhdesine verildi. Ali Ferruh Bey 20 Kasım 1904 yılında Sofya'da görevi başında vefat etti. Ali Ferruh Bey'in genç yaşta ölümü özellikle, halk arasında ve İstanbul basınında üzüntü yarattı. Kendisi iyi yetiştirilmiş, bilgili, müktedan, dirâyet sahibi bir kimse idi (Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, Ankara 1965, III, 131).

rımıza rağmen Bulgar lisânının yegâne resmî lisân durumuna geldiği üzüntü ile kayd olunmaktadır. Sikke-i Osmânî konusunda ise yine adı geçen raporun giriş kısmında Doğu-Rumeli Eyâleti bütçesi yalnız Osmanlı parası üzerinden tanzim edilir ve Sikke-i Osmânî, eyâlet içinde tedavülde bulunur, kanûnî ölçü kuvvetini üzerinde taşıırken, zamanla Sikke-i Osmânînin Doğu-Rumeli hudutları içinde geçerliliğini kaybettiği belirtilmektedir. Ayrıca, daha acı bir gerçek olarak eyâlet sınırlarında Osmanlı meskûkâtına «emâret dahilinde ecnebi meskûkâtın tedavülü memnudur» gerekçesi ile el konulduğu, Doğu-Rumeli'ye girmek isteyen Osmanlı uyruklu her vatandaşın aranarak üzerlerinde bulunan Osmanlı paralarının gümrükçüler tarafından ala konulduğu açıklanmaktadır. Bulgaristan fevkalâde komiseri Ali Ferruh Bey, bu dikkate değer raporunda yönetimi İstanbul (Tophane) konferansı ile prens Ferdinand'a bırakılmış olan Doğu-Rumeli Eyâleti'nde «Sikke-i Osmânî dahi bu vechile beyhude ve göz göre göre hicretle, birâder-i muazzez ve âlişânı olan Lisan-i Osmânî'ye mülâki olmuştur» demek sureti ile son derece üzücü olan durumu bütün açıklığı ile aksettirmektedir. Ali Ferruh Bey, aynı zamanda Bulgaristan'da görev yapmış olan Osmanlı yetkililerini de suçlayarak «Hukuk-ı sarihamızın mahfuziyeti hasebiyle müdafa'a ve idâmesi ol zaman esasen pek kolay iken kısmen hiç ses çıkarılmamış ve kısmen de ikdâm ve isrâr edilmemiş olmasından dolayı...» demek sureti ile de bir bakıma idâri yönden Osmanlı hükümetlerinin tutumunu eleştirmekten geri kalmamaktadır. Bulgaristan fevkalâde komiseri Ali Ferruh Bey, raporunu sunmaktaki maksadına gerekçe olarak, Osmanlı Devleti'nin ve Padişahın bu topraklar üzerindeki kanun ve nizamnâmelerle belirlenmiş hükümranlık haklarının en önemlilerinden olan Lisan-ı Osmânî ve Sikke-i Osmânî'nin gözlerinin önünde uğradığı tecavüz ve haksızlıkları belirtmenin görevine bağlılığının bir gereği olduğuna işaret etmektedir. Bu konuda takdim ettiğimiz belge Lisan-ı Osmânî ve Sikke-i Osmânî meselesinin maddî ve manevî bakımdan arz ettiği önemi bizlere en açık şekilde aksettirmektedir.

Bulgaristan Komiserliği
Sofya

A d e d
1848/619

Huzûr-ı Sâmi-i Hazret-i Sadâret-penâhiye

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir

Memâlik-i sâire-i Şehriyâriden emâret ve eyâlet dâhiline gelen yolcular nezdinde bulunan gümüş meskûkât-ı Osmânîye «Kontrband» tâbiriyle müsâdere edile gelmiş ve eslâf-ı übeydâne zamanında Komiserlikçe bu bâhda vuku' bulan teşebbüsât semeredâr olmayıp Hükümet-i Emâret «Bulgaristan dâhilinde ecnebi meskûkâtın tedavülü memnudur» cevâbıyla iktifâ etmekte bulunmuş idi.

Bu def'a *Tamriş* ahâlisinden *Menko* oğlu Mehmed bin Hüseyin'in berâ-yı ticâret Edirne'den avdeti esnâsında Cebeci'ye vüsûlünde iki gümrük kolcusu ile dört Bulgar neferi tarafından üzeri taharrî edilerek ele geçirilen beş aded sim mecidiyesinin «Kaçak eşyâ»dan addiyle gasb ve müsâdere edildikten başka merkumun kırk Frank cezâ-yı nakdî'ye mahkûm edildiği ve çend gün akdem Filibe İnâs Rüşdiyesine ta'yîn buyurulan mu'allime hanımın üzerinde bulunan altı mecidiyenin dahi Harmanlı me'mûrîn-i rüsûmiyesi tarafından aynı bahâne ve iddiâ ile zabt edildiği istihbâr edilmesi üzerine Emâret nezdinde serian vuku' bulan tebliğat-ı şedîde-i *abidânem* üzerine mebâliğ-i mezbûre sâhiblerine iâde ve bâdemâ mecidiyelerin hiç bir sebeble müsâdere edilmemesi hakkında Emâret Mâliye Nezâreti ta-

rafından lâzım gelenlere evâmir ve tahrîrât-ı umûmiye irsâl ve istâr edilmiştir.

Ma'lûm-ı sâmi-i cenâb-ı fehâmet-penâhileri buyurulduğu üzere Rumeli-i şarkî vilâyet-i Şâhânesinde -eyâlet-i mezkûre nizâmname-i dâhiliyesi ahkâmınca- sıfat-ı resmîyeti hâiz bulunan elsine-i selâse-den ikisi, ya'ni Türkçe ve Rumca bu sıfatı maa-t-teessüf zâyî etmiş ve uhûd-ı mevcûdeye ve hukûk-ı sarîha-i hükûmrânimize mugayir olarak yalnız Bulgarca «lisân-ı resmî-i» yegâne makamına kâim olmuştur.

Eyâlet-i mezkûre bütçesi yalnız lira-yı Osmâni hesâbı üzerine tarh ve tanzim edilir ve meskûkât-ı Osmâniye maa' râyic tedâvül eder ve vâhid-i kıyâsî-i kanûnî kuvvetini hâiz bulunur iken sikke-i Osmâniye dahi refte refte bu selâhiyyet-i hakikiyye ve tabiiyyeyi gâlib eyledikten başka mevkî-i tedâvülden de sukût ve nihâyet hicret eylemiştir!

Bulgar meskûkâtı hakkında fi Rebiülâhîr sene 1320 ve fi 27 Haziran sene 1318 tarih ve 352 numaralı arıza-i abidânemde ma'lûmât-ı mufassala mevcûd olduğundan burada tekrârından sarf-ı nazarla hukûk-ı hükûmrânî-i Şehriyârînin manzûme-i esâsiyesini teşkil eden mahsûsât-ı esâsiyemizin mühimlerinden bulunan «Lisan ve sikke-i Osmâni»nin böylece göz göre ve beyhûde zevâl ve ufûlüne dâir icrâ eylediğim tedkikat-i elîme-i çâkerânemin muhtasar arz ve iblâğını vazife-i ubûdiyyet addeyledim. Şöyle ki :

Lisân-ı Osmâni

Ma'lûm-ı sâmi-i hidiv-i efhamileri buyurulduğu üzere Berlin muahedesinin on sekizinci maddesine tevfi kanun tanzim edilmiş ve on beş fasıl ile dört yüz doksan beş maddeden ve on üç zeylden mürekkep bulunmuş olan Rumeli-i Şarkî Nizamname-i Dâhiliyesi'nin yirmi ikinci maddesinde vilâyet dahilinde gerek devâir-i hükûmetde ve gerek efrâdın me'mûrîn ile vuku' bulacak münasebatlarında istimâl edilen elsine-i esâsiye yani Türkçe, Bulgarca ve Rumca lisanları usûl-i âtiye üzere kullanılacaktır: «Sancak, kaza ve nahiyeler me-

mûrîn-i idare ve adliyesi evrak-ı resmîyeleri ve mukarrerâtları ile muhâbereleri ve neşriyatları için buldukları devâir-i resmîye dahilinde nisbeten» ekseriyetde bulunan ahâlinin lisanını istimâl ederler. Ancak bu ekseriyetin lâakall nısfına mu'âdil bir ekalliyet mevcûd bulunduğu halde, bu ekalliyetin lisanı ekseriyetin lisanı ile birlikte istimâl olunur.

Merkez ve sancak memûrîn-i idâre ve adliyesi mâdunlarında bulunan memûrîn ile muhâberelerinde memûrîn-i mezkûre daire-i memuriyetleri dahilindeki ekseriyetin lisanını kullanırlar.

Rumeli-i Şarkî memurlarının Bâbiâli ve Memâlik-i Pâdişâhînin aksâm-ı sâiresi memûrları ile münasebatlarında istimâl olunan lisân-ı resmî Türkçedir.

Vilâyete âid olarak vaz' edilecek kavânin ile vâlinin emirleri ve muharrerât-ı umûmiyesi ve başkâtibin neşriyatı ile müdir-i umûmîlerin vilâyete müteallik mukarrerât ve muharrerât ve neşriyatı Türkçe, Bulgarca ve Rumca tahrîr edilir.

Mehâkim huzûrunda eşhâs başlıca üç lisandan birini istimâl selâhiyyetini hâizdir. Her hükûm-i ilâm tercümesini talep eden cihet-i alâkadarın irâe edeceği üç lisandan birine tercüme edilecektir» denilmiştir ki, bununla Lisân-ı Osmanînin muamelât-ı câriye-i yevmiyyenin heman cümlesinde vücûd-ı kanûnisi tasdik ve teslim ve teşrifât-ı tabiiyyede ise Bulgar lisanına dahi takdim edilmiş olduğu suret-i musarraha ve katiyyede müsbet ve muayyendir. Filhakika delâil-i mâziye ve vesâik-i mevcûdeye inzimâm eden ihbâr-ı şühûd dahi Rumeli-i Şarkî Vilâyet-i Şâhânesinde lisan-ı resmî olarak istimâl edilegelmiş olan Lisân-ı Osmanînin cihet-i ameliye ve tatbikiyesi mârûlarz yirmi ikinci bendin tarh ve tâyin eylediği tarz-ı nazariyeye muvâfık olarak devam etmiş olduğu mertebe-i sübûta vâsıl olmuştur. Vâli-i vilâyetin Bâbiâli-i Pâdişâhî ve vilâyet-i sâire-i Şehriyârî ile olan muhâberâtı lisan-ı resmî olan Türkçe ve neşr ve îlan olunacak kavânin ile vâlinin kararâmeleri ve muharrerât-ı umûmiye ve neşriyat-ı sâire ve bir de müsteşar ve müdirlerin umûm vilâyete müteallik kararname ve muharrerât-ı umûmiyeleri Türkçe ve Bulgarca ve Rumca yazılabilir olmuş bulunması Lisân-ı Osmanînin hâiz olduğu kıdem ve rüçhan ile imtiyâz-ı mahsûs irâe eder. Gerçi merkez-i vilâyet memûrîn-i mülkiye ve adliyesi ile sancak ve nahiyeler memûrînini beyninde vukû bulan muhâberâtda o sancak ve

nahiyenin ekseriyet-i nüfûsuna göre elsine-i selâseden biri ile ekalîyetin lisanı istimâl olunagelir idiyse de bu halde bile evrakın Türkçe tercümesi itâ ve Türkçe tebliğat ve tefhimât icrâ edilir idi. Huzûr-ı mehâkimde ise ekseriyet-i nüfûsun Bulgar sekencesinde bulunduğu mahallerde bile ahad-ı nâsın Türkçeyi istimâle hakları ve lâhik olan hükmün dahi elsine-i selâseden herhangi birine tercümesini talebe selâhiyetleri ve mehâkimin bu tercüme-yi resmen itaya mecburiyeti var idi.

Bu hal, 1885 senesi Eylülünün altıncı gününe kadar devam edip yevm-i mezkûrde vuku'u mâlûm olan hâdise üzerine¹ Rumeli-i Şarkî Nizamnâme-i Dâhilîsi ahkâmı tâdil edilmiş ve «Stranski» Efendi Prens Komiseri ünvanı ile umûr-ı vilâyeti -emâret kavânininden istinbât-ı ahkâm ederek- idâreye ibtidâr etmiş ve bir müddet-i kalîle sonra kavânin-i mezkûrenin tamamen ve harfi harfine tatbikına başlanılmış olmağla ve kavânin-i mezkûrenin lisan-ı resmî hakkındaki ahkâmı mârûlarz nizamnâme-i dâhiliye mevâd-ı mahsûsasına mugayir bulunmakla Lisan-ı Osmânî -Ahkâm-ı kanûniyye ve uhûd-ı mevcûde ve hukûk-ı miselleme ve musaddıka-i hükümrânîye rağmen-daire-i resmîyetden ihrâc ve yerine Bulgar dili ikame edilmiştir!

Bâbîâlî hukuk müşâvirliğinin «Mevdüyyet» nazariyesi üzerine fi 12 Rebiyülâhir sene 1321 ve fi 24 Haziran sene 1319 tarih ve 1598/537 numaralı arıza-i abidânemle arzylediğim mülâhazât-ı kasırânemin istintâc eylediği netâyic-i müellimeden biri de işte bu nokta-i mühime idüğünden bu bâbda burada dahi tatvil-i makale hacet görmedim. Hâkpây-ı Sâmi-i fehâmet-penâhîlerine şunu dahi kemâl-i teessüfle arzederim ki, Lisan-ı Osmanî'ye ve dolayısıyla hukuk-ı mukaddese-i metbuâmızın en kıymetli en ruhlu bir uzv-ı cilline edilen şu tecâvûze karşı Komiserlik tarafından Emârete bir güne tebliğât-ı tahrîriyyede bulunulmamıştır!

Kaldı ki, Emâret lisan-ı resmîsinin Bulgarca olacağı hakkında Berlin muâhedesinde hiç bir sarâhat mevcûd olmadığı gibi Bulgaristan Kanun-ı Esâsîsi dahi bu bâbda sâmid bulunmakda ve binâ-naleyh Rumeli-i Şarkîde Lisan-ı Osmânînin Nizamnâme-i Dâhilî ve

1 «Vuku'u mâlûm olan hâdise» sözüyle, yazının giriş kısmında da açıklanan ve Doğu Rumelî'nin Bulgaristan'la birleşmesini sağlayan Bulgar ayaklanması kastedilmektedir.

uhûd-ı mevcûde ve hukuk-ı hükümrânî ile müeyyed olan selâhiyet-i resmîyesine tecâvûz-i bilvücûh müstemil iken Bulgarların buna cesâretleri ve alehusus te'min-i maksada muvaffakiyetleri bilvücûh muhtâc-ı tedkik bir garîbe-i hicrandır.

SİKKE-İ OSMÂNİ

Rumeli-i Şarkî vilâyet-i Şâhânesi Nizamnâme-i Dâhiliyesinin on sekizinci maddesinde bersûret-i musarraha ve kat'îyyede «Vilâyetin sikke-i kanunîsi Saltanat-ı Seniyyenin altun sikkesidir» denilmiş ve memûrîn ve asâkirin maaş ve muhassesâtı yine nizamnâme-i mezkûrde Lira-i Osmanî para ve kuruş esâsı ve hesabı üzerine tâyin edilmiştir (13 numaralı zeyl).

Fîlhakika Rumeli-i Şarkî umûrunun nizamnâme-i dâhilî ahkâmına tevfiakan idare edildiği hengâmda Lira-i Osmanî -yüz kuruş hesabıyla- vilâyetin kâffe-i muhasebâtında esâs ittihâz edilmiş ve mübâdelât-ı ticâriyye-i yevmiyyede dahi mecidiye ile aksamından başka Fransız frankları, Avusturya florinleri ve Rus rubleleri gibi ecnebi gümüş meskükâtı dahi hâiz-i râyiç olarak kabul edilmekte bulunmuş idi. 1885 senesi Eylülünde vuku bulan hadise üzerine meskükât-ı Osmanî vilâyet dâhilinde işbu râyiç-i resmî ve kanunîyi muhafaza etmiş ve bu hâl iki sene kadar devam dahi edebilmiştir. Ancak 1887 senesi Eylülünün sekizi tarihiyle Emâret Mâlîye Müdürünün ısdâr eylediği bir emr-i umûmî üzerine meskükât-ı Osmânîyenin Rumeli-i Şarkî dâhiline duhûlü taht-ı memnûiyyete alınmıştır. Gerçi Lisân-ı Osmânîye vuku bulan taarruz hakkında Komiserlikçe bir güne teşebbüste bulunulmamış ise de meskükât-ı Osmânîyenin men'i husûsunda Komiserliğin protestosu vâki olmuştur. Ancak işbu protesto sikke-i Osmânîye Bulgarlar tarafından edilen tecavûzden iki sene sonra vuku bulmuş yani meskükât-ı Osmânîyenin men'i duhûl ve tedâvülû hakkındaki emâret tahrirat-ı umûmiyesi fi 6 Eylül sene 1887 tarihinde neşr ve ta'mim edilmişken komiserliğin iti-

râzâtı ancak fi 2 Temmuz sene 1889 tarihli bir nokta ile tebellüğ edilmiştir.

Komiserliğin işbu notası dahi fi 28 Şevval sene 1307 tarihli emirname-i sâmi-i sadaret-penâhi müfâdına tevfiikan tahrir ve irsâl edilmiştir. Emâret Hâriciye Müdüriyetinden fi 21 Teşrinievvel sene 1889 tarihiyle verilen cevapda «Tedbir-i mezkûrun evvelâ memleketde te'min-i mübâdelele kâfi gümüş akçe mevcut bulunması ve sâniyen sarrafların acyo (Agió)² tezâyüd-i mikdarını teshîl ve te'min husûsunda icrâ edegeldikleri muamelât-ı sarrâfiyenin men'i lüzumu gibi iki sebebden dolayı pek haklı idüğü» beyan edilmiştir. Komiserlik bu cevaba cevaben dahi Nizamname-i Dahiliye istinâden ve hukuk noktasından itirâzât-ı lâzime dermeyan etmiş olmağla Emâret buna dahi cevaben fi 1 Kânunievvel sene 1889 tarihiyle gönderdiği notada «Rumeli-i Şarkînin idâre-i umûru için Hükümet-i Prensiye nizamname-i dâhiliye istinâd edemeyüp ancak icâbât-ı ahvâl ile ihtiyâcât-ı mahalliyeyi nazar-ı mütalaaya almağa mecbur olduğu ve evvelki notada beyân edilmiş olan esbâbdan dolayı ecnebi gümüş paralarının tedâvülünü men' etmeyi muvafık ve elzem addeylediği ve işbu memnuiyetin gümüş meskûkât-ı Osmaniyeye de teşmil edildiği» beyan edilivermiştir. Emâretin işbu cevabı Komiserliğin fi 21 Rebiyülâhîr sene 1307 tarihli ve 249 numaralı tahriratıyla Bâbüâlf-i Pâdişâhiye arz ve ilâm kılınmıştı. Emâretle vuku bulan muhaberât bundan ibaretdir.

Tophâne Konferansı sûret-i tesviyesi mücibince idâresi Avrupa tarafından Prens Ferdinand'ın «sadakatine!» havâle edilmiş olan Rumeli-i Şarkî Vilâyet-i Şâhânesinden sikke-i Osmânî dahi bu vehile beyhûde ve göz göre göre hicretle birâder-i muazzez ve âlişân olan Lisân-ı Osmanî'ye mülâkî olmuşdur.

Hukuk-ı sarıhamızın mahfuziyeti hasebiyle müdafaa ve idamesi ol zaman esâsen pek kolay iken, kısmen hiç ses çıkarılmamış ve kısmen de ikdâm ve isrâr edilmemiş olmasından dolayı elyevm iadeleri çendân-ı kesbi usret etmiş olmağla beraber sâye-i satvet-vâye-i

2 Agio, İtalyanca bir kelime olup, şu manâlara gelir, a) Paranın gerçek değeri ile sürüm değeri arasındaki fark. b) Bir ticaret senedinin yenilenmesinden alınan komisyon c) Bankacılar tarafından alınan masraf karşılığı ve ücretlerin tümü. (*Vocabolario, Italiano-Latino*, Torino 1887).

Hazret-i Pâdişâhide istirdâd ve iade-i kudretleri inşaallahü teâlâ mümkün ve muntazır ve cenâb-ı müheyyâülesbâbın inâyet-i mevcûde-i ilâhiyyesine intizâren zaman ve vukuatdan iğtinâm-ı fırsata hemîşe müterakkıb olmaklığımız zarûridir.

Tophâne Konferansının rûh-ı müeddâsı hakkındaki ma'rûzât-ı vakua-i kasıranemi burada tekrar edecek değilsem de Emâretin işbu tecâvüzâtı sûret-i tesviyenin üçüncü fıkrasını kendi menâfiinde tefsir etmesinden ve Prens Ferdinand'ın «Mevdûiyet» nazariyesini yine kendi zum'-ı fâsid ve bâtilunca tevile kıyâm eylesmesinden neş'et edegeldiğini arzeylerim. Şöyle ki : Filhakika Rumeli-i Şarkî nizamname-i dâhiliyesini tâdil eylemek üzere tâyin buyurulan Heyet-i Murahhasa-i Osmânîye 1886 senesinde Sofya'ya muvassalatla ol zaman Bulgaristan Prensi olan ve beş sene müddetle Rumeli-i Şarkî vâililiğine nasb buyurulan müteveffâ Prens Aleksandr tarafından irâe edilen memurlarla müstereken müzakerâta ibtidâr eylemişler ise de meclis-i mezkûr bir kaç celseden sonra tâdil-i müzâkerât etmiş ve buna da Prensi merkumun Bulgaristan'dan infikâkını mücib olan hâdise sebebolmuş idi.

Bulgaristan Prensiği makamının bu vehile münhal kalması üzerine Bâbüâlf heyet-i müşârünileyhâyi Dersaadet'e celbetmiş ve andan beri de nizamname-i mezkûrun tâdili hakkında bir güne muhabere cereyan eylediği mâlûm veya mesmû-ı çâkerânem olmamış ve bu bâbda Komiserhâne evrâkı meyânında hiç bir kayda tesadîf edilememiştir. Yalnız fi 12 Nisan sene 1318 tarih ve 98 numaralı arıza-i abidânemle arzettiğim vehile Düyûn-ı Umûmiye İdâresi 1888 senesinde Bulgaristan Emâreti ile Rumeli-i Şarkî vergisi hakkında akd-ı mukarrerât eylemiştir (Bâbüâlf-i Pâdişâhi işbu mukarrerât ile tâyin edilen mikdâr-ı keyfiyi kabul etmemiştir).

Velhâsıl Emâret nizamname-i dâhiliyesinin tâdil edilmemiş olmasından bi'l-istifâde tâdilât-ı mezkûrenin icrâsını Bâbüâlf'nin hatırına getirmemek ve hatırına gelse de icrâsına zaman ve fırsat vermemek ve mütemadiyen işgal etmek üzere hemîşe muttasıl meseleler ihdâs ederek Tophâne Konferansının ahkâmını icrâ etmedikden başka kendi kanunlarını tatbika kalkışmış ve muhterizâne icrâ eylediği ilk tecrübeye gördüğü suhûlet bâis-i cür'et olmağla tevsî-i tecâvüzât ederek devâm eylemiştir.

Evvelâ meskûkât-ı Osmaniyyeyi tedâvülden ref' ve sâniyen Bulgar meskûkâtını tāmim ile Prens Ferdinand hükûmet-i metbuâya karşı biri diğerinden büyük iki tecâvüz ve tâbir-i sahih-i diğerle iki hıyânet iktihâm eylemiştir. Bulgar meskûkâtı hakkında fi 27 Haziran sene 1318 tarih ve 352 numara tahtında mufassal bir rapor takdim etmişdim. Mütalâasından dahi keyfiyet bir kat daha mâlûm-ı sâmi-i hidiv-i ehamileri buyurulacağı üzere Bulgaristan Emâretinin bunca meskûkâtı bilâ me'zûniyet ne hak ve selâhiyetle kat' ve darb edebildiği muhtâc-ı tedkikdir. Emâret birinci defa olarak 1880 senesinde sikke darbına başlamış ve bu bâbda hükûmet-i metbuâdan istihsâl-i me'zûniyet etmemiş ve talep bile etmemiştir. Bu bâbda Hükûmet-i Seniyye cânib-i âlisinden bir güne tebligat icrâ buyurulmamış olduğunu da kemâl-i hicrân ile arz ederim. 1884'de Emâret Prens Ferdinand'ın nâm ve sûretini alarak altın ve gümüş sikke darb etmiştir. Bu defa Komiserlik tarafından mezuniyet esâsı üzerine Emâret nezdinde tebligât-ı müessire ifâ ve vazife-i sadakat ve ubûdiyet icrâ edilmiş ise de çi fâide ki Emâretin mârûlarz birinci hareket-i bâğiyanesi üzerine ses çıkarılmamış olması nev'anmâ bir mâ-sabak-ı elim teşkil etmiş ve Emâret dahi bittabî ve bermütad işbu fi'l-i vâkia istinâd eylemiş olmağla Komiserliğin müdahalesi mâteessüf bir netice-i haseneye iktiran edememiştir.

Fikr-i kasır-ı abidânemce Tophâne Konferansı ahkâmınca Rumeli-i Şarkî nizamnâme-i dâhiliyesinin tâdili lâbüdd olup işbu tâdilât icrâ buyurulmadıkça mukarrerât-ı mezkûreye istinâden vâki olacak mütâlebât-ı Osmâniyyeyi hedef-i âlisine isâl etmek -bir takım mâsabakların vücûdu ve beyhûde geçirilmiş zaman hasebiyle müstahill değilse de müşkilce idüğü âşikârdır.

Bulgarlık hakkında Berlin muâhede nazar-ı dikkatle mütalaa ve tefsir edildiği halde menâfi-i Osmâniyyeye mümkün olabildiği derecede muvâfık bir mecele-i mühimme olduğu tezâhür eder. Muâhede-i mezkûrenin rûh-ı ahkâmından istinbât edilen fikre nazaran Avrupa'nın ol zamanki arzu ve hissiyatı hâkimiyet-i mukaddese-i Osmâniyyeyi te'yîd ve takviyeden başka Saltanat-ı seniyyenin ileride bir gün tekrâr işgaline mâruz ve müsâid bir Bulgaristan teşkilinden ibâret idüğünden şüphe yokdur. Filhakika Berlin muâhedesinin meydana getirdiği Bulgaristan Emâretinin :

Evvelâ - Ordusu ve bahriyesi
 Sâniyen - Bayrağı
 Sâlisen - Sikkesi
 Râbian - Lisânı
 Hâmisen - Ukûd-ı beynelmilele me'zûniyet-i mutlakası
 Sâdisen - Prens hakk-ı verâseti
 Sâbian - Tâbiyyet-i dâhiliyye-i mahsûsası
 Sâminen - Hüviyet-i hâriciyesi

olmadığından başka hey'et-i umûmiyesi hâkimiyet-i muazzama-i Osmâniye ve hakk-ı celîl-i merkezîyet ile muhât ve mahfûz bir sûretde tarh ve tahdîd ve buna zamimeten dahi hükûmet-i metbuâ-i Pâdişâhiye ayrıca bir takım hukuk ve imtiyâzât tevdi edilmiştir. Mâmâfih Bulgarlar tecâvüzât-ı mütemâdiyye ve muzırraları sâyesinde ve bizim bî-hadd ü pâyân «idâre-i maslahat»larımızla Bulgaristana gelen me'mûrîn-i saltanat-ı seniyyenin ekseriyâ dūr-endişâne ve âkîbet-bînâne davranmamış ve Bâbüâlî-i Pâdişâhiye hakayık-ı ahvâli ve netâyic-i vehîmeyi arz ve iblâğda ya havf veya ihmâl edegelmiş olmaları ve havâdis ve vukuâtın da heman taâkibi sevkiyle Berlin muâhedesinin teşkil eylediği mârûlarz bir vilâyet-i Şâhâne mesâbesindeki Bulgaristan Emâreti yerine refte refte tevessü ede ede nihâyet bugün bambaşka bir şey kaim oluvermiş ve buna da kanaat etmiyerek Rumeli-i Şarkî vilâyet-i Şâhânesine tahattî ile hilâf-ı ahd-ı emniyeti sû-i istimâl ve hukûk-ı esâsiyemize tecâvüzde devâm edilmekde bulunmuşdur.

Bi't-tecrübe öteden beri mâlûm olan maksad-ı müfsidâne ve hâinâneleri hükûmet-i metbuâyı hemîşe işgal ile göz açdırmamak ve ahvâl-i mârûzayı nazar-ı dikkate almasına zaman bırakmamakdan ibâret bulunan Prens Ferdinand ile Bulgaristan Emâretinin hedef-i hareketleri tâc-ı kiral-ı iksâsı ile Rumeli-i Şarkînin bütün bütün ilhakı keyfiyetleri idüğünden ahvâl-i mezkûreye meydan vermiyerek hukûk-ı mâneviyemizin iâdesine bî-inâyetullâhi teâlâ cidden teşmîr-i sâk-ı ihtimâm etmek ve bu bâbda kat'iyyen me'yûs olmayıp kat'ı ümid eylememek şart-ı âzâm ve tarîk-i islâm idüğünden sâye-i satvet-vâye-i velînimet-i bî-minnet-i a'zamîde muvaffakiyet-i celîle-i

fehimâneleri temenniyât-ı hâlisânesiyle nazar-ı dikkat-i sadâret-
penâhîlerini celbe bu vesile ile dahi şitâb eyledim. Olbâbda emr ü
ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fi 29 Rebi'ülâhir sene 1321

Fi 11 Temmuz sene 1319

Bulgaristan Komiseri

Bende-i

Ali Ferruh

(imza)